

Fecr Yayınları: 443

İSLAM DÜŞÜNÇESİNDE HİKMET

Servet DOĞAN

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Mizanpaj ve Kapak
FCR

Baskı ve Cilt
VADİ GRAFİK TASARIM VE REKLAMCILIK LTD. ŞTİ.
İvedik Org. San. 1420. Cad. No: 58/1
Yenimahalle/ANKARA • Tel: 0 312 395 85 71
(Sertifika No: 47479)

1. Baskı: Ağustos 2021

ISBN: 978-625-7879-89-7

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SANAYİ ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1
Ulus-Altındağ/ANKARA • Tel: (0312) 310 08 60
Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

İSLAM DÜŞÜNCESİNDE HİKMET

Servet DOĞAN

Ankara 2021

SERVET DOĞAN

Servet Doğan 1971 yılında Havza'da doğdu. 1987 yılında Boyabat İmam Hatip Lisesinden mezun olduktan sonra 1992 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Lisans eğitimini, 1997 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı İslam Felsefesi dalında *İslam Düşüncesinde Hikmet Kavramı* konulu tezi ile yüksek lisans eğitimini tamamladı. 2013-2016 arasında Basel Üniversitesi Teoloji Fakültesinde Hristiyan İlahiyatı okudu. 2021 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Dinler Tarihi Dalında *Aryüşçü Hristiyanlık, Gotlar Dönemi ve Sonrası* konulu teziyle doktora eğitimini tamamladı. Hatay, İstanbul, Kilis, Sinop, İsviçre ve Samsun'da Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, İHL Meslek Dersleri öğretmenliği yaptı. Samsun'da bu branşlarda öğretmenlik görevine devam etmektedir. İyi derece İngilizce, Fransızca, İspanyolca, İtalyanca, Almanca, Arapça ve Farsça; Orta derece Portekizce, Flamanca, Norveççe, Latince, Modern ve Klasik İbranice, Helenistik Yunanca; başlangıç seviyesinde Romence, Urduca, Akadça ve Süryanice bilmektedir. Temel ilgi alanları dinler, klasik diller ve kadim medeniyetlerdir.

E-Mail: servetus12@gmail.com

ÖN SÖZ

Bu çalışmayı yirmi dört sene önce, 1997 yılında Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı İslam Felsefesi Dalında yüksek lisans tezi olarak hazırlamıştım. O yıllar henüz internet gibi imkâna sahip değildik. Çalışmanın neredeyse tamamı İSAM kütüphanesinde hazırlandı. O günden bugüne çok şey değişti. O gün kullandığım kaynakların çoğu bugün tercüme ya da en azından tahkik edildi. O gün henüz üzerine fazla yazılmamış konular üzerinde bugün çok şey mevcut. Dolayısıyla tam bir güncelleme yapmak yeni bir eser yazmaktan belki daha da zor ve problemlidir. Ancak yine de yayına hazırlamak için atıf sisteminde düzeltme ve güncelleme yapmak kaçınılmazdı. Tabii az çok içerik olarak da ekleme ve düzenlemeler yaptık. Çalışmamın, 2021 yılında yayınlansa da yirmi dört yıl öncesine ve şartlarına ait olduğunu bildirmeliyim. Bu çalışmanın birçok eksik ve yanlıştan hali olmayacağını biliyorum ve bu konuda daha güzel bir çalışmaya vesile olacağını umuyorum.

İslam tefekkür tarihinde ve İslâmî edebiyatta çok önemli yeri olan hikmeti Müslüman düşünürlerinden hemen hiç biri İslâm kültürüne has bir şey olarak görmemiştir. Onu önceki ümmetlere açılan bir pencere, diğer medeniyetlerle arasında bir köprü, tüm insanlığın ve tüm medeniyetlerin az ya da çok sahip oldukları hakikatten bir parça, nübüvvet nurundan bir huzme ve Müslümanın bulunduğu yerde alması gereken yitlik malı olarak görmüşlerdir.

Üç bölümde ele aldığımız İslâm Düşüncesinde Hikmet Kavramı konulu çalışmamızın birinci bölümünde hikmetin etimolojik yapısını incelerken, ikinci bölümde, evrensel karakteri hasebiyle kadim medeniyetlerde ve İslâm öncesi ümmetlerde hikmetin rolüne ve muhtevasına da bakmayı gerekli gördük. Hikmetin evrensel boyutuna temas sadedinde Mezopotamya, Eski Mısır, Hint, Çin

ve Yunan gibi kadim medeniyetlerde, İbranilerde, İslâmiyet öncesi Araplarda ve Eski Türklerde, Yahudilik ve Hristiyanlıkta hikmetin kaynaklarına, muhtevasına ve üstlendiği rollere değindik. Üçüncü bölümde Tefsir, Tasavvuf, Tıp ve Felsefe Tarihleri ve Felsefe başlıklarını içeren İslâm Düşüncesinde Hikmet kavramını inceledik. Hikmeti selef ulemasının, kelimcilerin, sûfilerin ve İslâm filozoflarının hangi manalarda kullandıklarını araştırarak hikmetin kullanıldığı belli başlı manaları ve bu manalar hakkında kelâm etmiş belli başlı düşünürlerimizin görüşlerini incelemeye çalıştık.

Servet DOĞAN
Samsun-2021

KISALTMALAR

- b. bin
- h. hicrî
- hş. hicrî-şemsî
- krş. karşılaştır
- M. Miladi
- md. madde, maddesi
- nşr. neşreden
- öl. Ölüm tarihi
- thk. tahkik
- tsh. tashih
- ts. Tarihsiz
- ys. Yer belirtilmemiş
- yy. Yayınevi belirtilmemiş
- vb. ve benzeri, ve bunun gibi

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	5
KISALTMALAR	7

BİRİNCİ BÖLÜM

HİKMET KAVRAMI	11
1.1. Etimolojik Açıdan Hikmet	11
1.2. Kavram Olarak Hikmet	15

İKİNCİ BÖLÜM

KADİM MEDENİYETLERDE HİKMET	19
2.1. Mezopotamya: Sümer ve Babil (𒀭/ NAM-KU-ZU- Hasisu)-	19
2.2. Mısır (𓆎/ Sbayt)	21
2.3. Hindistan (प्रज्ञा/Prajna)	23
2.4. Çin (智/ZHì)	24
2.5. İran (𐎱/ Hred)	26
2.6. Eski Yunan (σοφία/Sophia)	27
2.7. İbraniler (חכמה/Hokhma)	29
2.8. Hristiyanlıkta Hikmet	35
2.9. Eski Türklerde Hikmet (Bilgelik)	39
2.9.1. Türklerde En Eski Hikemî Kaynaklar	39
2.9.1.1. Orhun Abideleri	39
2.9.1.2. Tun-huang ve Turfan Elyazma Fragmanları	39
2.9.1.3. Kutadgu Bilig: (Balasagun, 1069-70)	40
2.10. İslamiyet Öncesi Arabistan	41
2.10.1. İslam Öncesi Arap Bilgeleri	43
2.10.1.1. Lokman el-Hakîm	43
2.10.1.2. Kuss bin Sâide	46

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLÂM DÜŞÜNCESİNDE HİKMET -----	47
3.1. Kur'an-ı Kerim ve Tefsirlerde Hikmet -----	47
3.2. Kelam İlmi ve Hikmet (Hikmet-i Tekvin)-----	61
3.2.1. <i>İradecilerin Görüşleri</i> -----	66
3.2.2. <i>Hikmetçilerin Görüşleri</i> -----	75
3.3. Fıkıh ve Hikmet (Hikmet-i Teşrî) -----	81
3.4. Tasavvuf ve Hikmet (Hikmet-i Mechûle, Hikmet-i İşrak, Hikmeti Müteâliye)-----	82
3.5. Tıp, Klasik Felsefe Tarihleri ve Hikmet (Hikmet-i Hâlîde) ---	92
3.6. Felsefe ve Hikmet -----	109
3.6.1. <i>Kindî</i> -----	110
3.6.2. <i>İhvân-ı Safa</i> -----	111
3.6.3. <i>Fârâbî</i> -----	112
3.6.4. <i>Âmirî</i> -----	114
3.6.5. <i>İbn Sina</i> -----	115
3.6.6. <i>Nasır-ı Husrev</i> -----	116
3.6.7. <i>Gazzâlî</i> -----	119
3.6.8. <i>Şihâbüddin Sühreverdi</i> -----	120
3.6.9. <i>İbn Rüşd</i> -----	124
3.6.10. <i>İbn Seb'în</i> -----	126
3.6.11. <i>Kutbuddin Şirâzî</i> -----	127
3.6.12. <i>İbn Haldun</i> -----	129
3.6.13. <i>Molla Sadra</i> -----	130
KAYNAKÇA -----	137